

Πηνελόπη Δέλτα

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΤΙΚΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ

Στη σκηνή του Ομέρ Βριόνη οι πασάδες όλοι μαζεμένοι συζητούσαν.

Ήταν ν' αποφασιστεί, πριν ξημερώσει, αν εσήμανε ή όχι η ώρα να πάρουν το Μεσολόγγι.

Η νύχτα ήταν σκοτεινή, το κρύο δυνατό, η ώρα περασμένη. Μα ειδήσεις είχαν φτάσει και ο Ομέρ είχε συγκαλέσει τους αρχηγούς, ανυπόμονος να τους ανακοινώσει τα μαντάτα και να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση τους.

Έντεκα χιλιάδες στρατός περιέζωνε για δύο ολόκληρους μήνες το χωριό, που ήταν τότε το ερημωμένο. Μεσολόγγι, και δυο δοξασμένοι στρατηγοί, ο Κιουταχής και ο Ομέρ Βριόνης, αμιλλούνταν ποιος να το πρωτοπορεί. Τα οχυρώματα ήταν χωματένια, μισογκρεμισμένα κι ελεεινά. Μέσα - πού να το ήξεραν τότε οι Τούρκοι! - τριακόσια εξήντα παλικάρια όλα όλα, διαφέντευαν την ημέρα και ξανάχιζαν τη νύχτα τις χαλάστρες που άνοιγαν στον τοίχο τα τούρκικα κανόνια.

Από καιρό επέμενε ο Κιουταχής πως μόνο με το σπαθί και τη φωτιά θα βάλουν γνώση στους Γκιαούρηδες και θα φέρουν σε λογαριασμό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τον Μάρκο Μπότσαρη, που πεισμάτωναν στην τρέλα τους ή να ελευθερώσουν τη χώρα ή να ταφούν μες στα ερείπια της. Μα ο Ομέρ Βριόνης, που μελετούσε την κατάκτηση του Μοριά και που ήθελε το Μεσολόγγι στρατιωτική του βάση, επέμενε να το πάρει με το καλό.

Και λόγια βαριά ανταλλάχτηκαν μεταξύ στους δυο στρατηγούς.

Γιατί τους είχαν παίξει οι Γκιαούρηδες και πολύτιμος καιρός πήγε χαμένος σε συζητήσεις και διαπραγματεύσεις: ώσπου, ένα πρωί, ξαφνισμένοι είδαν οι πασάδες τον περήφανο στόλο του Ισούφη* να σκορπά και να χάνεται μπρος σε επτά υδραίικα καραβάκια, που με απλωμένα τα πανιά μπήκαν στη λιμνοθάλασσα και προκλητικά άραξαν στο Μεσολόγγι.

Κι όταν συνήλθαν από τη σάστισή τους οι πασάδες και παραπονέθηκαν και αγρίεψαν και πρόσταξαν την πόλη να παραδοθεί, τους αποκρίθηκε αυθάδικα ο Μάρκος Μπότσαρης:

- Αν θέλετε τον τόπο μας, ελάτε να τον πάρετε.

Άφριζε ο Κιουταχής, γιατί είχε μπει πια μέσα ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης με εφτακόσιους Μανιάτες, μαζί και ο Ζαΐμης, μαζί και ο Δεληγιάννης. Έβριζε και φώναζε ο οργισμένος πασάς, πως ξεφόρτωσαν πια τα υδραίικα καράβια όπλα και πολεμοφόδια και πως ποτέ πια δε θα παραδοθεί το Μεσολόγγι, αν δε χαθούν πρώτα πολλοί πιστοί και αν δεν πνιγούν οι Γκιαούρηδες στο αίμα.

Λόγια πικρά είχε ξεστομίσει ο Κιουταχής και βαριά το έφερε ο Ομέρ Βριόνης, τάχα πως αυτός είχε ταπεινώσει το γένος των πιστών από πονοψυχιά για μια φούχτα σκύλους άπιστους.

Και το έφερε βαριά, γιατί, μες στα τραχιά λόγια του Κιουταχή, διέβλεπε την άλλη κατηγορία, που δόλια την κρυφομετάλεγαν φθονεροί αντίζηλοι του, τάχα πως γκιαούρικο αίμα έτρεχε και στις δικές του φλέβες, και γι' αυτό λιποψυχούσε κάθε φορά που είχε να το χύσει σφάζοντας χριστιανούς.

Είχε περάσει νύχτες άυπνες, ξαπλωμένος στη σκηνή του ο αγέρωχος Αρβανίτης, γιατί το έβλεπε και αυτός πως η κατάσταση άρχιζε να γίνεται κρίσιμη στο τούρκικο στρατόπεδο. Μετά την καταστροφή της Πέτας, σαν του έστειλαν οι Ρωμιοί το Βαρνακιώτη* για συνεννόηση, το νόμισε μεγάλο θρίαμβο που τον κατάφερε να προσκυνήσει και να προδώσει εκείνους που τον έστειλαν και όμως, από τότε, πολλοί οπλαρχηγοί ξανάπιασαν τα βουνά κι έκοβαν τις συγκοινωνίες και όπλιζαν τους πληθυσμούς κι έφερναν χίλιες δυσκολίες στους πιστούς· και το κρύο είχε πιάσει, οι βροχές είχαν πλημμυρίσει το στρατόπεδο, το ψωμί σπάνιζε και οι στρατιώτες άρχισαν να γρινιάζουν. Και ύστερα από δυο ολόκληρους μήνες ούτε κατά μια σπιθαμή δεν είχε προχωρήσει η επιχείρηση του περήφανου πασά.

Μα επιτέλους, τώρα είχαν φτάσει οι ειδήσεις που με τόση αγωνία τις περίμενε! Η τύχη είχε γυρίσει, ο Αλλάχ ήταν μαζί του. Τώρα ήλθε η ώρα να διαψεύσει το θρύλο της χριστιανικής του καταγωγής. Αύριο θα πνίξει το Μεσολόγγι στο αίμα.

Εημέρωνε παραμονή Χριστουγέννων. Πλάι στη σκηνή, σπαρμένη πλούσια μαξιλάρια και χαλιά, όπου ο Ομέρ Βρυώνης είχε συγκαλέσει τους πασάδες, σ' ένα χωριστό διαμέρισμα, ανάμεσα στις αποσκευές του στρατηγού, ένας δούλος έψηνε καφέδες.

Οι ταπεινώσεις είχαν γύρει τις λιγνές του πλάτες, και βαθιά χαράκια είχαν σκάψει οι συλλογές ανάμεσα στα φρύδια και γύρω στο κλειστό του στόμα. Σκυμμένος πάνω σ' ένα μαγκάλι, φαίνονταν παραδομένος στη δουλειά του, τα μάτια καρφωμένα στο μπακιρένιο μπρικόκι.

Ο Ομέρ χτύπησε τα χέρια του.

- Γιάννη, φώναξε, φέρε καφέδες.

Και στο γραμματικό, που παράμερα στέκονταν και περίμενε, έδειξε το τραπέζι και πρόσταξε:

- Εσύ, κάθισε αυτού και γράφε.

Ο Γιάννης έχυσε με προσοχή τον καφέ σε τέσσερα πέντε ζάρφια, και τα έφερε με το δίσκο μέσα στη σκηνή. Ο Ομέρ Βρυώνης, περπατώντας απάνω-κάτω, υπαγόρευε ένα γράμμα προς τον Βαρνακιώτη:

«Μάθε», έλεγε, «πως αύριο θα γευματίσω στο Μεσολόγγι».

- Αύριο, είπε μέσα του ο Γιάννης, δε θα γευματίσεις στο Μεσολόγγι, - πρώτα ο Θεός ..

Μα το πρόσωπό του δεν άλλαξε, ούτε φαίνονταν να προσέχει εκείνα που έλεγαν γύρω του. Ένα-ένα, με αργές κινήσεις, ακούμπησε τα ζάρφια με τον καυτό καφέ εμπρός σε κάθε πασά, προσέχοντας μη χυθεί ούτε κόμπος από το μυρωδάτο ποτό.

- Φέρε και άλλους, πρόσταξε ο Βρυώνης, δείχνοντας μ' ένα νόημα των μαύρων φρυδιών του πως τα ζάρφια ήταν λιγότερα από τους πασάδες.

Και χωρίς να σταθεί, με τα χέρια πίσω στη ράχη και τα μάτια χάμω, εξακολούθησε να υπαγορεύει τις τελευταίες του διαταγές στον Βαρνακιώτη:

«Κοίταξε να μάθεις πού πάει ο στρατός που φεύγει για την Ακαρνανία, και βάσταξε τους αμαρτωλούς που έχουν προσκυνήσει,

ώσπου να μάθεις πως πήρα το Μεσολόγγι. Είσαι υπεύθυνος για το Βραχώρι.»

Απότομα στάθηκε εμπρός στον Ισμαήλ Χατζημπέντο, που, αργοκουνώντας το κεφάλι, κάτι σιγομουρμούριζε του Ισμαήλ Πασά.

- Φοβάσαι; τον ρώτησε περιφρονητικά.

Οι δυο πασάδες σώπασαν.

Έριξε ο Αλβανός μια πλαϊνή ματιά του Κιουταχή, που σιωπηλά και ακατάδεχτα παρακολουθούσε τα κρυφομιλήματα των δυο Ισμαήλιδων, και με οργή, χτυπώντας το χέρι του στο τραπέζι φώναξε:

- Ή αύριο ή ποτέ.

Και γυρνώντας στον Ισμαήλ Χατζημπέντο, χαμογέλασε και είπε:

- Μη φοβάσαι, πασά μου, τώρα πια ο Αλλάχ είναι μαζί μας, όλα μάς έρχονται δεξιά!

Με το κεφάλι, χαμογελώντας τον εγκαρδιώνει ο Άγιος Βαστάρας.

- Πε τους, πε τους, πασά μου, τα μαντάτα. Και τους τα είπε ο Ομέρ Βρυώνης.

Έφευγε, λέγει, στρατός από μέσα από το Μεσολόγγι για τα δυτικά παράλια της Ακαρνανίας, όπου σκοπό είχε να σφάξει τους πληθυσμούς, ίσως και να αρπάξει το Βραχώρι που το φύλαγε ο Βαρνακιώτης, και να συλλάβουν τον Βαρνακιώτη ή να τον πείσουν να γυρίσει μαζί τους.

Κρυμμένος μες στα βούρλα είχε δει κάποιος άνθρωπος του τις ετοιμασίες στα ελληνικά καράβια. 500 άντρες της φρουράς ετοιμάζονταν να φύγουν με τρεις από τους αρχηγούς. Θα έφευγαν αύριο βράδυ, παραμονή των Χριστουγέννων. Τα ξημερώματα της μεγάλης τους εορτής, οι Γκιαούρηδες θα μαζεύονταν όλοι στις εκκλησίες τους, για τη χριστουγεννιάτικη λειτουργία· αυτή ήταν η κατάλληλη ώρα ...

Ο Κιουταχής τον διέκοψε μ' ένα νόημα κατά τον Γιάννη, που στο πλαϊνό διαμέρισμα, ανακούρκουδα εμπρός στο μαγκάλι, ανακάτωνε τον καφέ στο μπρίκι.

- Αυτός; έκανε ο Βρυώνης χωρίς να χαμηλώσει τη φωνή. Και μ' ένα αρνητικό σήκωμα του κεφαλιού πρόσθεσε:

- Μπα, δε μιλάει αυτός!

- Μα είναι Γκιαούρης! ψιθύρισε ο άλλος.

Ο Ομέρ χαμογέλασε.

- Δε μιλάει αυτός, είναι άνθρωπός μου, είπε με τρόπο που ν' ακούσει ο Γιάννης. Έπειτα, έχω τη γυναίκα του και τα παιδιά του στα χέρια μου. Το ξέρει πως αν ακουστεί τίποτα απ' όσα λέμε... με το χέρι του έκοψε τον αέρα: Έννοια σου! ... Δε μιλάει αυτός.

Κάθισε στο ντιβάνι, αντίκρυ στο δούλο του, κι εξακολούθησε τις εξηγήσεις του.

Το ανατολικό μέρος της χώρας είναι το πιο αδύνατο· από κει θα γένει το γιουρούσι, όταν σημάνει το σήμαντρο που θα καλεί τους Χριστιανούς στις εκκλησίες. Συνάμα όμως θα γένει μια ψευτοπροσβολή από άλλο μέρος του οχυρώματος, έτσι που κι αν μείνουν μερικοί φρουροί στους τοίχους, θα τρέξουν εκεί και θ' αφήσουν αφύλαχτο το ανατολικό μέρος ...

Ο Γιάννης με τα μάτια καρφωμένα στο μπρικάκι του, άκουε κάθε λέξη· φαίνονταν παραδομένος στον καφέ που φούσκωνε, κανένα νεύρο του προσώπου του δεν κούνησε. Και όμως στην καρδιά του ήταν χαλασμός.

Τη γυναίκα του, τα παιδιά του τα είχε ξεχάσει· του τα θύμιζε τώρα ο πασάς. Ναι, ήταν στην Άρτα, αιχμαλωτισμένοι σαν κι αυτόν, όμηροι στα χέρια του Ομέρ Βρυώνη. Και του ήταν γραφτό ν' ακούσει όλες τις ετοιμασίες και ν' αφήσει την καταστροφή να συντελεστεί, αλλιώς η γυναίκα του και τα παιδιά του ...

Σιγανά έχυσε τον καφέ στα ζάρφια, προσέχοντας μη σκορπιστεί το καϊμάκι· την αγαπούσε πολύ την όμορφη γυναίκα του, τα τρελαίνονταν τα παιδιά του. Για να μη κακοπάθουν αυτά δούλευε τόσον καιρό τον Τούρκο, και τον δούλευε πιστά. Το ήξερε πως θα πλήρωναν με το κεφάλι τους κάθε του πληροφορία· ώστε έπρεπε να καθίσει ήσυχος, να βουλώσει το στόμα του, ν' αφήσει το μοιραίο να συντελεστεί.

Μοίρασε πάλι τους καφέδες και πήρε τ' αδειανά ζάρφια. Μα και οι πασάδες τώρα σηκώνονταν, η συνεδρίαση είχε τελειώσει. Όλοι ήταν πια σύμφωνοι, η επίθεση θα γίνονταν τα Χριστούγεννα, την ώρα της λειτουργίας των Γκιαούρηδων.

Ένας-ένας χαιρέτησαν το στρατηγό και αποτραβήχτηκαν να ξαναπάν να κοιμηθούν, ώσπου να έλθει η ώρα της ετοιμασίας.

Ο Ομέρ Βρυώνης τυλίχθηκε στη σαμουρένια κάπα του και ξαπλώθηκε στο σοφά.

- Όχι, είπε του Γιάννη, που ρωτούσε αν θα γδυθεί. Δεν έχω καιρό σήμερα για πούπουλα· κλείσε τον μπερτέ και πήγαινε, δεν σε θέλω πια.

Έσβησε τα κεριά ο Γιάννης, κατέβασε το κρεμαστό χαλί που χώριζε τη σκηνή του αφέντη από το διαμέρισμα με τις αποσκευές, και ξαπλώθηκε κοντά στο μαγκάλι να ζεσταθεί.

Έτρεμε πολύ, τώρα που δεν τον έβλεπαν πια, και τα δόντια του χτυπούσαν από σύγκρουση.

Έτσι λοιπόν είχαν αποφασίσει οι πασάδες αύριο χριστουγεννιάτικα θα παίρνανε το Μεσολόγγι. Μα αυτός αποφάσιζε πως δεν θα το πάρουν ... Ναι, αυτός, ο δούλος του Ομέρ Βρυώνη, ο φτωχός Γιάννης Γούναρης από τα Γιάννινα, έτσι το ήθελε, να σωθεί το Μεσολόγγι.

Μα θα μπορέσει να το σώσει;

Το ήξερε αυτός πως βίγλες είχε παντού στους τοίχους απάνω. Τις έβλεπε, σαν έβγαινε να κυνηγήσει πουλιά για το τραπέζι του αφέντη του, που φύλαγαν μέρα και νύχτα άγρυπνα. Ούτε σκιά δεν αφήναν να σιμώσει. Θα του έριχναν ευθύς, αν έκανε να πλησιάσει. Και ούτε και σημείο δεν μπορούσε να κάνει, γιατί θα τον ένιωθαν οι Τούρκοι φρουροί. Δεν τον πείραζε που θα τον σκότωναν, μια φορά πεθαίνει ο άνθρωπος και γλιτώνει από την τούρκικη σκλαβιά. Μα που δε θα μάθαιναν οι πολιορκημένοι το καταχθόνιο σχέδιο των πασάδων ...

Σηκώθηκε στον άγκωνά του, τα μάτια καρφωμένα στη φωτιά. Τα κάρβουνα είχαν χωνέψει, σκιές κοκκινόμαυρες κυμάτιζαν στη θρακιά με κάθε πνοή που περνούσε.

Μα ο Γιάννης δεν τα έβλεπε· έβλεπε τη γυναίκα του, νέα και όμορφη, χλωμούλα η καημένη, γιατί ήλιος δεν τη θωρούσε έτσι που ζούσε, μόνη, κρυμμένη πίσω από τα κλειστά παντζούρια της ... Έβλεπε τα παιδάκια του, τα δυο του αγοράκια, όλο ζωή και σκανταλιά- γελούσαν συχνά, τα καημένα, γιατί ήταν μικρά και δεν είχαν καταλάβει ακόμα, στην αγκαλιά της μάνας, το βάρος της σκλαβιάς. Και τώρα έπρεπε να τα θυσιάσει ...

Η καρδιά του ράγιζε. Ήταν άραγε ανάγκη; Μπορούσε και να μην είχε ακούσει τα λόγια των πασάδων ...

Έσπρωξε την κουβέρτα του και σηκώθηκε αργά, ξεκρέμασε το τουφέκι του, που κρέμουνταν σ' ένα καρφί και βγήκε έξω.

Γλυκοχάραζε η παραμονή των Χριστουγέννων, μα καμιά χαρά δεν ήταν στη φύση· όλη την εβδομάδα είχε ρίξει βροχή, το στρατόπεδο, μουσκεμένο, ήταν λίμνη απέραντη από λάσπη.

Και το Μεσολόγγι θα γίνονταν αύριο λίμνη απέραντη από αίμα χριστιανικό ... γιατί έτσι το αποφάσισαν οι πασάδες ...

- Ε, μπάρμπα-Γιάννη, για πού;

Ο Γιάννης σήκωσε τα μάτια και γνώρισε το σταβλίτη του Ομέρ, που ετοιμάζονταν για την πρωινή του προσευχή.

Τον χαιρέτησε με το χέρι χωρίς να σταματήσει.

- Πάω να σκοτώσω θαλασσοπούλια, του αποκρίθηκε, για το μεζέ του αφέντη.

Του φώναξε ο Τούρκος:

- Μη σε δουν με το τουφέκι οι Γκιαούρηδες, και σε πάρουν για πολεμιστή!

Και χαχανίζοντας γονάτισε στην ψάθα του, γυρισμένος κατά την ανατολή.

Ο Γιάννης δεν αποκρίθηκε· με ήσυχο, τακτικό βήμα τράβηξε για τη λιμνοθάλασσα.

Το βράδυ εκείνο της παραμονής των Χριστουγέννων, ο γραμματικός του Μακρή, ο Θανάσης, γύριζε, μονάχος μες στο μονόξυλό του, από το Ανατολικό, το ηρωικό νησάκι στην είσοδο του κόλπου, που μόνο πια έμενε ελεύθερο σ' όλη την περιφέρεια, μαζί με το Μεσολόγγι. Η ξηρά ήταν όλη στα χέρια των Τούρκων, μόνη συγκοινωνία έμενε πια από τη θάλασσα.

Βιάζονταν να φθάσει στο Μεσολόγγι για να κάνει Χριστούγεννα με τους δικούς του και για ν' αποχαιρετήσει τους αρχηγούς Τσόγκα, Γρίβα και Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που έφευγαν με τα καράβια το ίδιο εκείνο βράδυ. Πεντακόσιοι άντρες διαλεγμένοι έφευγαν μαζί τους για επιχείρηση μυστική.

Από τότε που είχαν ξεφορτώσει τα Υδραίικα καράβια άντρες, τουφέκια και τροφές, οι Τούρκοι είχαν σταματήσει τις επιχειρήσεις τους το

καταλάβαιναν πως από χορτασμένους δεν το παίρνουν το Μεσολόγγι, και τους άφηναν ήσυχους ώσπου να πεινάσουν πάλι.

Χαμογέλασε ο Θανάσης. Πείνα το Μεσολόγγι δε φοβούνται πια όσο βαστούσαν τη θάλασσα τα Υδραίικα καράβια ...

Μ' αφού τους άφηναν οι Τούρκοι ελεύθερα τα χέρια, καλό ήταν να δουν αν δε γίνεται τίποτα από το Βραχώρι ...

Έξαφνα, στην ακρογιαλιά είδε ο Θανάσης έναν άνθρωπο που με το μαντήλι τού έγνεφε να πλησιάσει.

Γύρισε τη βάρκα του κατά την ξηρά.

- Ποιος είσαι; φώναξε, και τι θέλεις;

- Έλα, μη φοβάσαι ... είμαι φίλος, του αποκρίθηκε ο άλλος.

Ο Θανάσης σίμωσε και ξεχώρισε καλά τον άνθρωπο. Είχε σκυφτούς τους ώμους και φαίνονταν κατάκοπος τα ρούχα του ήταν πιτσιλισμένα λάσπες, σαν να είχε κάνει μακριά πορεία, και στο χέρι βαστούσε τουφέκι κυνηγού.

Ο Θανάσης έσπρωξε το μονόξυλό του στην αμμουδιά, κοντά του.

- Τι θέλεις; τον ρώτησε από μέσα από τη βάρκα. Ο άλλος έριξε πίσω του μια ματιά, βεβαιώθηκε πως είναι μόνος, και σκύβοντας είπε γρήγορα:

- Τρέξε στο Μεσολόγγι, πες τους πως τα χαράματα θα γίνει γιουρούσι· ξέρουν πως φεύγουν οι αρχηγοί, πως παίρνουν πεντακόσιους άντρες, και την ώρα της λειτουργίας θα σας ριχθούν οι Τούρκοι.

Ο Θανάσης πήδηξε στην ξηρά.

- Ποιος είσαι; ρώτησε τον άγνωστο, και ποιος σου τα 'πε όλα αυτά;

- Είμαι ο κυνηγός του Ομέρ Βρυώνη, και είμαι από τα Γιάννινα, Χριστιανός. Ο Θανάσης τον έσπρωξε με αηδία, κι έκανε να ξαναμπεί στη βάρκα· μα ο άλλος τον βάσταξε από το μανίκι.

- Μη με υποψιάζεσαι και μη με αποδιώχνεις, είπε βραχνά. Τρέξε να τους τα πεις, αλλιώς πάει το Μεσολόγγι.

Η φωνή του μαρτυρούσε τέτοια αγωνία, που ο Θανάσης ταράχθηκε

- Πώς τα 'μαθες αυτά που λες; ρώτησε.

- Τα λέγανε οι πασάδες αναμεταξύ τους, ήμουν εκεί και άκουσα.

- Ποιοι ήταν οι πασάδες;

Ο άγνωστος τους ονόμασε και του εξήγησε με δυο λόγια σε ποιο μέρος θα χτυπήσουν οι Τούρκοι, γιατί ήξεραν πως ήταν το πιο αδύνατο.

- Θα κάνουν ψεύτικο γιουρούσι από αλλού, μην τους πιστέψετε.

Ο Θανάσης τον άκουε, αλλά δίσταζε ακόμα.

- Αν είσαι Χριστιανός, γιατί δεν πολεμάς μαζί μας, παρά δουλεύεις τον Τούρκο; ρώτησε.

Εκείνος έκανε να απαντήσει, το στόμα του τεντώθηκε νευρικά, μα καμιά φωνή δε βγήκε, κι έσμιξε τα χέρια.

Ο Θανάσης τον λυπήθηκε.

- Έλα μαζί μου, του είπε, τι ανάγκη τους έχεις; Έπειτα αν γυρίσεις τώρα θα σε σκοτώσουν.

Ο ξένος σήκωσε το πρόσωπό του, η όψη του ήταν αναλυμένη...

- Το τι θα γίνω εγώ, δεν πειράζει, μα έχει στα χέρια του τη γυναίκα μου και τα παιδιά μου ...

Τα μάτια του ξαφνικά γέμισαν δάκρυα· πέταξε πάνω τα χέρια του και γύρισε και χάθηκε στο σουρούπωμα.

Ο Θανάσης δε δίστασε πια. Πήδηξε στο μονόξυλό του, και βιαστικά έκανε για το Μεσολόγγι.

Ήταν νύχτα βαθιά σαν έφθασε. Τρεχάτος πήγε στου Μακρή και του είπε όσα άκουσε, κι ευθύς φώναξε κείνος τους άλλους αρχηγούς, που αμέσως σταμάτησαν τα καράβια, έτοιμα για να σαλπάρουν. Κατά διαταγή του Μαυροκορδάτου, ο Γρίβας αποβίβασε βιαστικά εκατό του άντρες, και με τον Τσαλαφατίνο και τον Κουμουντουράκη έτρεξαν κι έπιασαν τα οχυρώματα. Την ίδια ώρα ο αρχιεπίσκοπος μάζεψε τους παπάδες και διέταξε να κλείσουν όλες οι εκκλησίες, και να ειδοποιηθούν τα ποιμνία πως λειτουργία χριστουγεννιάτικη δε θα γίνει, παρά θ' αγροπνήσουν οι Χριστιανοί όλοι στους τοίχους απάνω.

Ο Μάρκος Μπότσαρης και ο Λόντος, με τετρακόσια τους παλικάρια, είχαν πιάσει το κέντρο όπου ήταν η πύλη του οχυρώματος ο Ζαΐμης με άλλους εξακόσιους πήραν τη δυτική μεριά, και μεγάλη δύναμη από χίλιους διακόσιους άντρες, με τον Γρίβα, τον Μακρή, τον Ραζικότσικα και τον Δελιγιάννη, σκορπίστηκαν στο ανατολικό μέρος όπου ήταν να

γίνει το γιουρούσι, ενώ άλλοι έπιαναν τα χαμηλά σπίτια εμπρός, κατά τον κάμπο, και άλλοι, κρυμμένοι στη σκιά, στα πόδια του τοίχου, περίμεναν σιωπηλά.

Σύννεφα πυκνά σκέπαζαν τον ουρανό. Παντού σκοτάδι.

Από την άλλη μεριά του τοίχου οκτακόσιοι Τούρκοι τοιχοπηδηχτάδες, όλοι άντρες διαλεγμένοι και γεροί, με σχοινιά, μπήκαν σιωπηλά στο χαντάκι που περιτριγύριζε το οχύρωμα και κρύφθηκαν μες στα βούρλα, στο ανατολικό μέρος, όπου τα φρούρια ήταν πιο ευκολοπήδηχτα. Δύο χιλιάδες πεζικό, περπατώντας στα νύχια, σίμωσαν κρυφά, έτοιμοι να τους υποστηρίξουν. Πίσω τους, άλλες οχτώ χιλιάδες περίμεναν τη χαραυγή για να ορμήσουν στα οχυρώματα με το πρώτο σύνθημα.

Όλη νύχτα, από τα δυο μέρη του τοίχου, Έλληνες και Τούρκοι παραμόνευαν κρυμμένοι, χωρίς να υποψιάζονται ούτε τούτοι ούτε εκείνοι, πόσο κοντά αγρυπνούσε ο εχθρός. Οι εκκλησιές ήταν κλειστές, τα κεράκια σβηστά.

Απάνω στα οχυρώματα, οι παπάδες ψιθυριστά εγκαρδίωναν κι ευλογούσαν τους άντρες. Και σιωπηλά τους έδιναν την ευχή τους.

Έξαφνα, στη νυχτερινή σιωπή, όλα μαζί τα σήμαντρα σήμαναν τη λειτουργία.

Και τότε άρχισε το πανηγύρι.

Από τη μian άκρη στην άλλη του τοίχου, και αλαλαγμοί σχίζουν τον αέρα, με τα σπαθιά στα δόντια ορμούν του Ομέρ Βρυώνη οι τοιχοπηδηχτάδες, ρίχνουν τις σκάλες, σκαρφαλώνουν στις επάλξεις, μπήγουν δυο σημαίες.

Μα τα παλικάρια αγρυπνούσαν.

Σαν τοίχο ζωντανό προβάλλουν τα στήθη τους στο ανθρώπινο κύμα που ανεβαίνει με λύσσα, σιωπηλά, αρπάζουν τους ξαφνιασμένους Τούρκους, τους σηκώνουν από το χώμα, τους γκρεμίζουν στο χαντάκι, τρίζοντας τα δόντια τσακίζουν τις σημαίες, ρίχνονται στους καινούριους που σκαρφαλώνουν, τους γκρεμίζουν και αυτούς τα σπαθιά σφυρίζουν θερίζοντας κεφάλια, βροντούν τα τουφέκια σκορπώντας όλεθρο και τρόμο, τα πόδια γλιστρούν στο γλιτσιασμένο από το αίμα χώμα.

Τρεις ώρες βαστά το πανδαιμόνιο.

Κουρασμένοι, πατώντας στα πτώματα, αποτραβιούνται οι Τούρκοι. Δεκατισμένοι, νικημένοι, αποθαρρυσμένοι, υποχωρούν και φεύγουν.

Πηδούν από τους τοίχους οι δικοί μας, τους παίρνουν κατά πόδι και τους σκορπούν αλαλιασμένους στον κάμπο. Δώδεκα σημαίες κείτονται στη λάσπη, πεντακόσιοι πεθαμένοι φράζουν το χαντάκι.

Μετριούνται οι δικοί μας, λείπουν έξι παλικάρια.

Η λειτουργία είχε γίνει, αλλά με μπαρούτι και με αίμα. Τ' ακούν οι οπλαρχηγοί απάνω στα βουνά και κλείνουν το Μακρυνόρος.

Τ' ακούν και οι Τούρκοι, πως Μαυρομιχάλης και Τσόγκας έπεσαν στην Κατοχή και χάλασαν τους δικούς τους, και τρόμος τους πιάνει. Σαν από μαύρο σύννεφο βροντοκυλά το άκουσμα πως Καραϊσκάκης και Οδυσσέας τραβούν για το Μεσολόγγι, και πανικός τους ταράζει. Παραμονή Αη-Βασίλη, νύχτα, σηκώνουν οι πασάδες το στρατό, και με τέτοια βία φεύγουν που όλα τους τα κανόνια, πολεμοφόδια, τροφές, και έπιπλα ακόμη των πασάδων, μένουν στα χέρια των Ελλήνων, που το άλλο πρωί, ξαφνικά, βλέπουν τον κάμπο έρημο από εχθρούς.

Έτσι γιόρτασε το Μεσολόγγι τα Χριστούγεννα του 1822.

Κάπου στην Κλεισούρα μέσα, όπου περνά ο δρόμος που από το Μεσολόγγι πηγαίνει στο Βραχώρι, άσπριζε ένα ερημοκλήσι, η Παναγία η Ελεούσα. Ο διαβάτης, που κουρασμένος στέκουνταν να ανασάνει ή έμπαινε στο εκκλησάκι ν' ανάψει ένα κεράκι, ήξερε πως θα βρει ένα ποτήρι κρύο νερό να σβήσει τη δίψα του, ή μια φωτιά να στεγνώσει τα ρούχα του, αν τον είχε πιάσει μπόρα στο δρόμο.

Φτωχό ήταν το ερημοκλήσι, φτωχό και το κελί του μοναχού που το φύλαγε, γιατί φτωχοί ήταν και οι Χριστιανοί που του είχαν δώσει από το στέγημά τους για να τα χτίσει.

Μα φεύγοντας, ο διαβάτης μελετούσε τη φιλοξενία του ερημίτη, και απορούσε με τη θλιμμένη του ηρεμία και τη σαν απόμακρη φωνή του.

Χρόνια πολλά κάθουνταν εκεί μέσα ο μοναχός, μα κανένας δεν τον γνώριζε, γιατί δεν ήταν από τον τόπο. Ούτε τον άκουσε ποτέ κανείς να πει από πού ήταν και ποιες φουρτούνες τον είχαν ρίξει εκεί. Λόγια πολλά δεν ήξερε ο ερημίτης τα είχε ξεμάθει στη μοναξιά του.

Σκυφτός πάντα και σιωπηλός, κάθονταν ώρες στην πόρτα του κελιού του, αφηρημένος σε βαθιά θλιμμένη συλλογή, ή βυθισμένος στην ατέλειωτη προσευχή του.

Μόνος και αποτραβηγμένος ζούσε εκεί μέσα, απείραχτος και άγνωστος, μνημονεύοντας την πεθαμένη του αγάπη και τα σφαγμένα του αγγελούδια. Δάκρυα ποτέ δεν είδε κανείς στα μάτια του, τα είχε χύσει όλα σαν έμαθε την εκδίκηση του αφέντη του, που με το αίμα της καρδιάς του δούλου του, είχε πληρώσει την απελευθέρωση του Μεσολογγίου.

Ήταν ο Γιάννης Γούναρης.

Ισούφης: Ισούφ πασάς. Είχε αναλάβει το θαλάσσιο αποκλεισμό του Μεσολογγίου.

Βαρνακιώτης: ο Γεώργιος Βαρνακιώτης διορισμένος στρατηγός των δυνάμεων της Δυτικής Ελλάδας, πήγε με διπλωματική αποστολή στον Ομέρ Βριόνη, για να δηλώσει ψεύτικη υποταγή.

ζάρφι: μετάλλιο φλιτζάνι.

ανακούρκουδα: επίρρο. οκλαδόν, με λυγισμένα γόνατα.

σαμουρένια: γούνινη.